

XEOGRAFÍA DO EIXO ATLÁNTICO E CULTURA TERRITORIAL

Xosé Manuel Souto

Sociedade Galega de Xeografía

A xeografía é unha ciencia antiga que pretende analizar os diferentes proxectos de humanización da natureza. Por iso ten un enorme interese en coñecer como se percibe o espazo e como se delimita e apropia o territorio. Xorden así as identidades territoriais, as patrias e as nacións, construídas sobre a vontade e expresión política dun colectivo social.

No caso que nos ocupa tamén existiu un proxecto político abandonado polos alcaldes das principais cidades de Galicia e norte de Portugal, en especial polos de Porto e Vigo, que no ano 1992 constitúen o Pacto Intermunicipal do Eixo Atlántico, primeiro con trece cidades e logo, no 1997, con dezaoito. O Eixo quixo ser, en palabras dos seus voceiros, unha expresión da Europa dos cidadáns, fronte á Europa das rexións, que tivo o seu gromo na política rexional da Comunidade Europea, logo Unión Europea. Así a antiga *Gallaecia* é por unha banda un resultado da política europea, pero tamén procura ser a resposta da vontade política dos poderes locais.

1. O EIXO ATLÁNTICO E A POLÍTICA EUROPEA

O Eixo Atlántico nace coa vontade de liderar un espazo xeográfico situado no noroeste da Península Ibérica, que ten unha superficie de máis de 50.000 quilómetros cadrados e no que viven máis de 6.000.000 de habitantes. Unha vangarda de cidades para un espazo periférico no conxunto europeo; unha eurorrexión que é periferia na Europa dos quince, pero que muda de situación coa ampliación na

Europa dos vinte e sete no período final do primeiro decenio do século XXI, onde se prevé un cambio no sistema e número de instrumentos de financiamento, así como tamén a incidencia que vai ter a chegada de novas rexións de Europa oriental á Unión Europea, pois elas serán as primeiras destinatarias dos fondos de cohesión e das políticas de deslocalización das empresas multinacionais. Xorden novos escenarios que se definen na simplificación dos fondos europeos a dous instrumentos fundamentais: FEDER e FSE.

Mapa 1. Cidades do Eixo e cidades máis importantes

A situación periférica da eurorrexión vén determinada por un tipo de emprego que ten escasa relevancia no crecemento do Produto Interior Bruto (PIB), que é inferior ás medias rexistradas en España e Portugal, o que non facilita a converxencia coa Unión Europea, que posúe unha media moi por enriba das rexistradas nos territorios de Galicia e Norte de Portugal (ver cadro 1). E sobre todo, o que subliñan as estatísticas europeas é a distancia que existe

respecto á innovación tecnolóxica, como se pode comprobar nos índices de solicitudes de patentes. Isto é, atopámonos nunha euro-rrexión periférica con problemas de emprego, cunha poboación vella no caso de Galicia e cunha importante presión da poboación nova por atopar emprego no Norte de Portugal. Son retos sociais que se visualizan no territorio e onde as cidades aparecen como áreas de vangarda para intentar mudar esta situación.

	U.E. (15)	ESPAÑA	PORTUGAL	REXIÓN NORTE PORTUGAL	GALICIA
Poboación	379.604.000	40.266.000	10.293.000	3.646.000	2.726.000
Densidade	117,0	79,8	112,0	171,3	92,6
Crecemento PIB 1995-2001	2,5	3,7	3,5	2,6	2,8
PIB per cápita	100	84,2	70,7	56,9	66,5
Sector de emprego					
Emprego prim.	4,0	5,9	12,4	11,4	12,9
Emprego secun.	28,2	31,8	33,9	43,3	32,8
Emprego terc.	67,7	62,9	53,8	45,4	54,3
Solicitudes patentes/habt.	153,6 por millón	24,1 por millón	4,7 por millón	4,3 por millón	5,0 por millón

Cadro 1. Principais indicadores rexionais europeos, 2001-2002

Polo mesmo, non podemos falar da *Gallaecia* sen facer referencia explícita á creación dun marco territorial administrativo no seo da Unión Europea, antes denominada Comunidade Económica Europea, que se ampliou a doce estados no ano 1986 coa incorporación precisamente de España e Portugal. A política rexional das institucións europeas é a responsable directa da creación da eurorexión e mesmo do pulo que levou a constitución oficial do Pacto Intermunicipal que coñecemos como Eixo Atlántico. Un pacto que se establece nos niveis IV e V das denominadas Unidades Estatísticas Europeas (NUTS) para desenvolver un espazo que forma unha eurorexión (NUT de nivel II).

A Comunidade de Traballo Galiza-Norte de Portugal foi constituída o 31 de outubro de 1991, ao abeiro do Acordo Constitutivo elaborado

á luz da Convención Europea para a Cooperación Transfronteiriza. Os seus obxectivos residen en estimular e coordinar a cooperación entre as terras antigamente separadas polas fronteiras estatais. Unhas finalidades que non poden ser esquecidas nun planeamento estratéxico europeo.

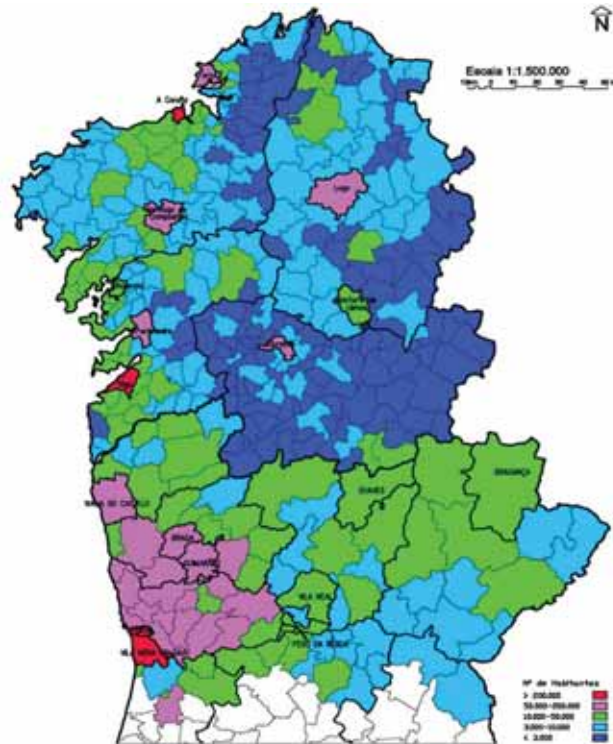
A antiga *Gallaecia* está circunscrita administrativamente aos territorios de Galicia e rexión Norte de Portugal, que suman pouco máis de 51 milleiros de quilómetros cadrados e case 6,4 millóns de persoas no ano 2001. Resulta así unha eurorrexión cunha paisaxe rural, onde a poboación se vai desprazando desde o emprego agrario ao industrial e de servizos, pois no actual modelo de relacións campo-cidade, consecuencia da dinámica do capitalismo, a agricultura perdeu marxe de operatividade socioeconómica.

Sen dúbida a institucionalización das relacións xeográficas do noroeste peninsular están relacionadas coa evolución política de España e Portugal. En primeiro lugar, a desaparición das ditaduras de Salazar-Caetano no ano 1974 e a de Franco no ano 1975. Máis tarde o tratado de Amizade e Colaboración entre España e Portugal no ano 1977, logo a descentralización administrativa en Portugal, coa creación da CCR-N no ano 1979 e a aprobación do Estatuto de Autonomía en Galicia dentro do marco constitucional español de 1978 e finalmente a entrada de España e Portugal no seo das Comunidades Europeas en 1986, logo transformadas en Unión Europea tras o Tratado de Maastricht. Un resumo da evolución histórica da Comunidade de Traballo Galiza-Norte de Portugal e mesmo do Eixo Atlántico aparece en Domínguez (2004).

Se no ano 1991 se constituíu a Comunidade de Traballo Galiza-Norte de Portugal, impulsada pola Xunta de Galicia e a Comissão de Coordenação da Região Norte de Portugal, un ano despois produciuse a declaración oficial (abril de 1992 en Porto) da constitución dunha entidade privada: O Eixo Atlántico. Agrupaba a trece cidades-municipios de Galicia e Norte de Portugal¹, que formalizan o seu pacto o 28 de setembro dese mesmo ano na cidade de Viana do Castelo.

¹ Ourense, Lugo, Pontevedra, A Coruña, Santiago de Compostela, Ferrol, Vigo, Porto, Viana do Castelo, Vila Real, Chaves, Braga e Bragança.

Este convenio de colaboración de trece cidades, logo dezaioito², ten o seu fundamento legal no Convenio Marco de Cooperación Transfronteirizo entre comunidades e autoridades territoriais, publicado no Diario Oficial das Comunidades Europeas do 18 de outubro de 1990. En consecuencia, un mesmo marco legal para favorecer as relacións entre territorios que formaban parte de dous Estados diferentes, pero que formaban parte da Comunidade Europea desde 1986.

Mapa 2. Poboación absoluta dos concellos da Eurorrexión

Os alicerces deste pacto, que representa a case 2,5 millóns de habitantes nunha concepción restrinxida municipal, aparecen na política

² O día 24 de xaneiro de 1997 incorpóranse outros cinco municipios: Guimarães, Monforte de Lemos, Peso da Régua, Vila Nova de Gaia e Vilagarcía de Arousa.

rexional europea e teñen un protagonismo máis grande no momento da ampliación nos primeiros anos deste milenio. O seu pulo corresponde cunha estratexia rexional europea, do Consello de Rexións e Municipios de Europa (CRME), que deu lugar a un inzamento no número de municipios que estaban irmandados.

2. UNHA EUROREXIÓN E UN EIXO DE CIDADES

En consecuencia, a altura de 2004 temos unha eurorrexión de medio centenar de km² (décima parte da Península Ibérica) que acocha no seu interior máis de seis millóns de habitantes, o que resulta unha densidade media superior á ibérica, cunha paisaxe rural característica. E no cerne desta eurorrexión aparece un pacto intermunicipal que actúa como fulcro da dinámica social e económica desde as cidades. Un pacto que representa unha terceira parte da poboación eurorrexional e cunha superficie que escasamente chega ao 9% do total. Isto é, un espazo máis denso, economicamente diversificado e dinámico, socialmente contrastado e politicamente máis complexo, pois require do esforzo conxunto e complementario dos dezaoto municipios, unha organización administrativa que nos retrotrae ao primeiro terzo do século XIX para facer fronte aos retos do século XXI.

Unha eurorrexión que se vai alicerzando nun conxunto de novas dinámicas culturais, económicas e sociais, entre as que algunhas son patrocinadas polo Eixo Atlántico, en tanto que persoa xurídica de ámbito supramunicipal, como son os seguintes exemplos:

- Cooperación para o desenvolvemento do *cluster* automóbil³ establecida entre o Centro Tecnolóxico de Automoción de Galicia (CTAG) e o Centro de Excelência e Inovação Indústria Automóvel (CEIIA) para explorar complementariedades nun sector cun produto global que poderá ter un efecto de fulcro no desenvolvemento eurorrexional⁴.

³ Asinado no Porriño, o 28 de outubro de 2002, no ámbito da Iniciativa Comunitaria INTERREG IIIA.

⁴ Para lograr este obxectivo o protocolo prevé a creación dun Laboratorio de Impacto asociado ao CTAG; a creación dun Centro de Enxeñería e Desenvolvemento de

Mapa 3. Concellos do Eixo Atlántico

- Cooperación transfronteiriza para a consolidación de empresas en Galicia e Norte de Portugal (proxecto *CONSOLIDA*—INTERREG IIIA) establecida entre CEEI Galicia SA; Consorcio da Zona Franca de Vigo; Unrisco Galicia, SCR; Bic Minho; Idite Minho. Proxecto que pretende incrementar a información sobre opor-

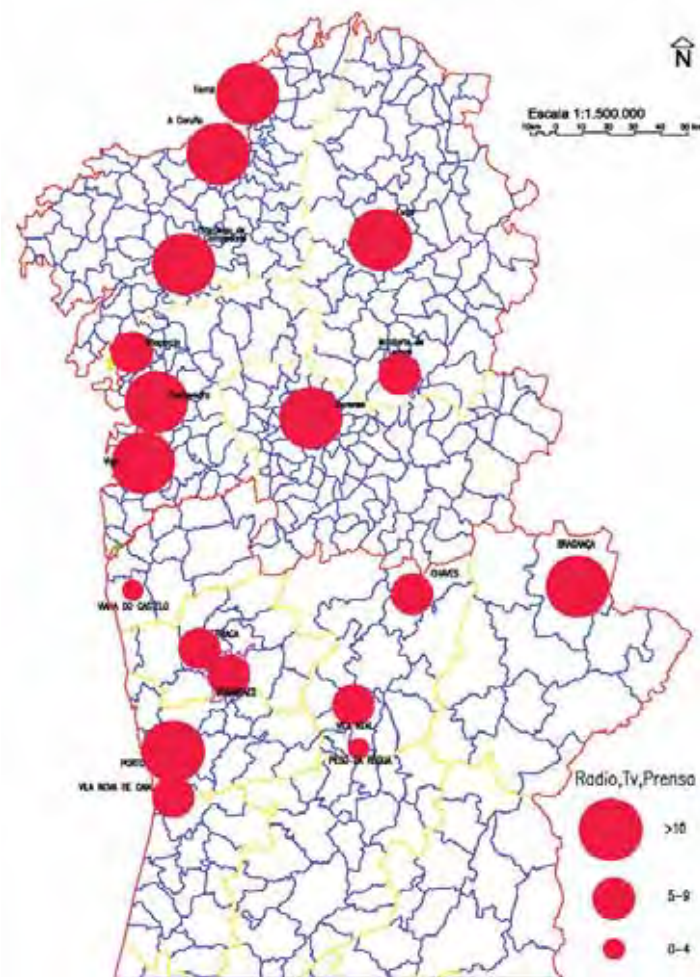
Produto (CEDP); a promoción das capacidades tecnolóxicas, organizacionais e humanas das empresas do sector automóbil; a promoción de plataformas conxuntas de formación de recursos humanos; o desenvolvemento e cooperación de ferramentas de e-business entre o Norte de Portugal-Galicia.

tunidades existentes na eurorrexión, mellorar o coñecemento da realidade económica de Galicia e Norte de Portugal, así como fortalecer as estruturas de xestión de novas empresas e facilitar a asistencia técnica e a implementación de instrumentos para optimizar as competencias profesionais dos cadros directivos.

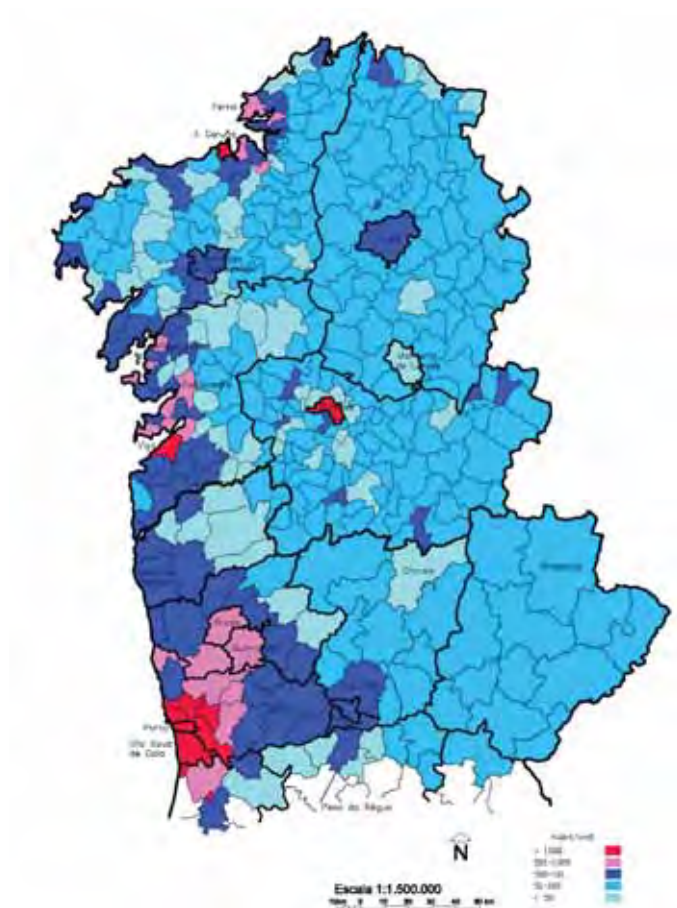
- Proxecto *MRI –Mobilizar a Região para a Inovação* (INTERREG IIIA)– para desenvolver un ambiente favorable á innovación eurorrexional a través da promoción da innovación e dos niveis de desenvolvemento tecnolóxico das actividades das empresas e infraestruturas tecnolóxicas rexionais.
- Proxecto *CIC-COMMERCE* (INTERREG IIIA) para promover a adopción das TIC –Tecnoloxías da Información e da Comunicación– no comercio polo miúdo.
- Proxecto *CASTRENOR –Cultura Castrexa no noroeste peninsular* (INTERREG IIIA) establecido entre a Universidade do Minho e a Xunta de Galicia-Consellería de Cultura, Comunicación Social e Turismo– con vistas a crear unha rede temática para a promoción da arqueoloxía castrexa, así como potenciar e valorizar o patrimonio arqueolóxico; este proxecto desenvolve unha ruta da cultura castrexa de cariz transfronteirizo e fomenta dinámicas culturais entre o Vale do Ave e Galicia no dominio da valorización do patrimonio arqueolóxico, etc.
- Bienal de Pintura do Eixo Atlántico; premio Eixo Atlántico-La Voz de Galicia de Narrativa Galega e Portuguesa; festivais de teatro e cine do Eixo Atlántico; xogos do Eixo Atlántico; regatas e torneos de balonmán do Eixo Atlántico.

Alén dos exemplos anteriormente referidos, aínda existe a posibilidade mal explorada das colaboracións para o desenvolvemento rural no ámbito da *Iniciativa Comunitaria LEADER +* (vector 2 – cooperación transnacional) para promoveren conxuntamente diferentes produtos da terra, itinerarios turísticos, gastronomía, utilización das TIC na desconcentración de tarefas e na promoción do teletraballo, etc. Unha panoplia de medidas ás que habería que engadir a candidatura que promoven algunhas institucións locais, culturais e sociais, para que Galicia e Norte de Portugal poidan ser a través da cultura popular un fito relevante como Patrimonio Inmaterial da Humanidade.

Así, analizar os sistemas urbanos implica necesariamente establecer unha relación entre os territorios do rural e as súas interdependencias coas cidades medias e as respectivas áreas metropolitanas, que se teñen afirmado renunciando á perda de vitalidade do medio rural e do proceso de expansión urbana, en especial na transformación do valor da terra, que pasou de representar un valor de uso a un valor mercantil de carácter inmobiliario.

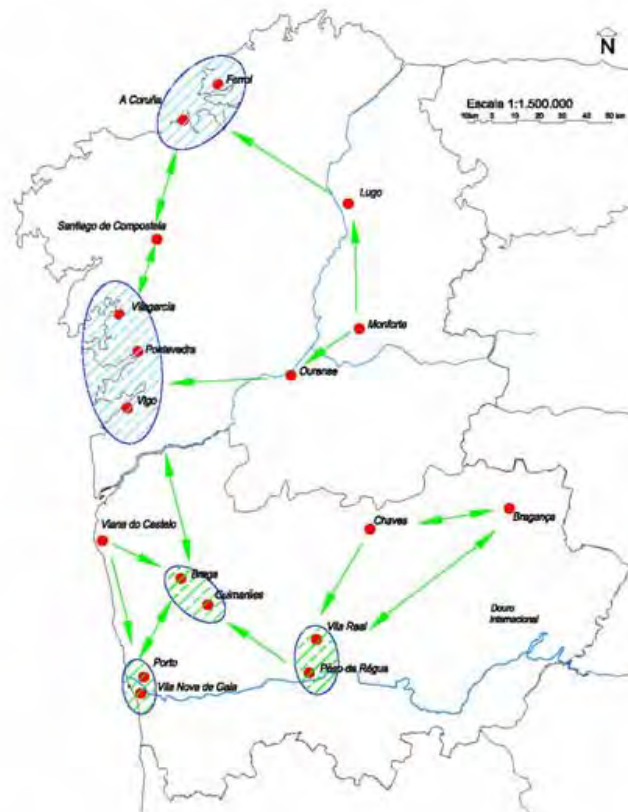
Mapa 4. Medios de comunicación nas cidades do Eixo

Mapa 5. Densidade de poboación, 2001

O final do século XX e o inicio do século XXI son testemuñas de diversas mutacións territoriais ao nivel do patrimonio natural, cultural e construído, vinculadas a unha reestruturación dos sistemas produtivos, moitas veces marcada polo apátrida, ou dito dunha outra forma, pola globalización, que na súa ansia reprodutiva crea falsas esperanzas e determina unha expansión das cidades con reflexos no poboamento, sobre todo á volta das áreas metropolitanas aparentemente máis dinámicas. E, ao mesmo tempo, xera unhas expectativas de consumo que dan lugar a que o cidadán acabe sendo considerado

como un cliente. O individuo e o territorio conforman un espazo xeográfico humanizado, onde existen lóxicas contraspostas: chamadas á mobilización pública e forzas sociais que pulan da patrimonialización e privatización do medio.

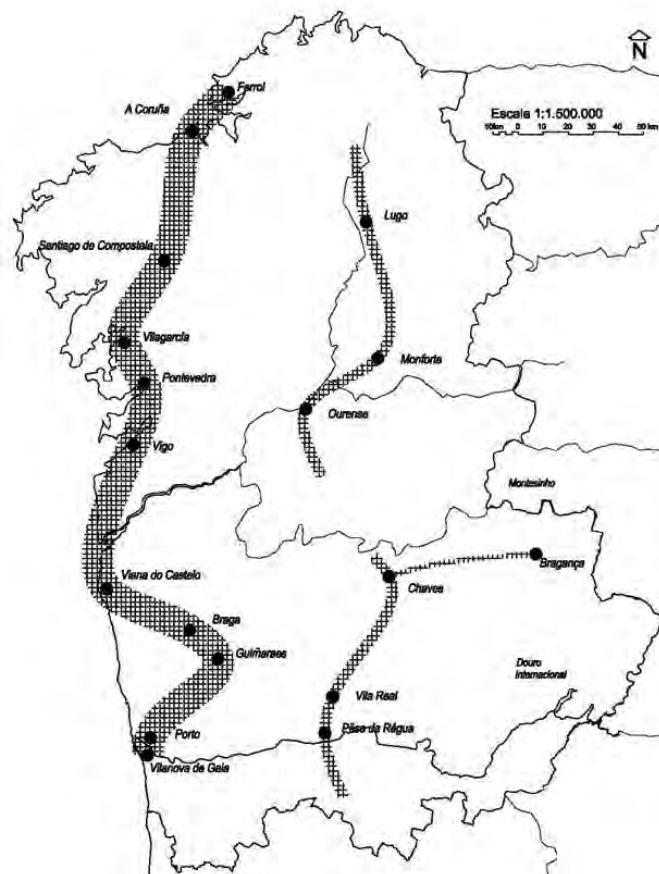

Mapa 6. Relación funcional das cidades do Eixo Atlántico

Simultaneamente existen novos ou vellos territorios que se van tornando menos interesantes, normalmente son os *interiores*, os *rurais* máis illados, de onde a fuxida da maior parte da súa poboación nova e produtiva acaba por agravar os síntomas da marxinalidade: envellecemento demográfico, abandono da agricultura, falta de investimento, desemprego, desagregación socioeconómica, descaracterización territorial, falta de esperanza, pobreza, etc. Un proxecto político que

procura un ordenamento equilibrado entre os medios urbanos e rurais non pode esquecer este fenómeno, que mesmo está presente no interior de certos municipios que teñen unha gran superficie, como nos casos de Lugo, Chaves ou Bragança.

Pensar global e actuar local, unha das armas do desenvolvemento rural, tense mostrado contraproducente sempre que o *local* non ten capacidade para alimentar o *global* e algunhas das experiencias ben intencionadas están a acabar no campo das vontades, sobre todo porque o crecemento da falta de interese ou a incapacidade política manifesta a extinción do lume da innovación.

Mapa 7. Sistemas de desenvolvemento no Eixo Atlántico

As cidades-municipios do século XXI non poden xestionar o territorio desde unha perspectiva excluínte, diferenciando un espazo urbano doutro non urbanizable. Non pode mirar para o espazo circundante como un espazo dos *outros*, pois isto subliña unha tendencia para acentuar o discurso das discrepancias e para observar o rural na óptica do parente pobre. Un territorio sobre o que se pode experimentar con medidas milagrosas que veñen das cidades: afirmación dos valores e tradicións, eco-desenvolvemento, turismo con diferentes ofertas, novas culturas forestais e agrícolas, novos animais para poboaren os campos, produtos da terra con denominación de orixe, novas institucións de ensino para fixaren alumnos migrantes, etc. Pena é que as experiencias, meritorias na implementación, non teñan na práctica consolidado dinámicas máis afirmativas e que continúe a ser a influencia do urbano a que impón as aproximacións, ou mellor dito as subordinacións.

Deste xeito, entendemos que as cidades-municipios do Eixo Atlántico deben ensarillar sobre o territorio próximo unha política de desenvolvemento territorial acorde coas previsións da Unión Europea, en especial as consagradas no EDEC (Esquema de Desenvolvemento do Espazo Comunitario⁵).

Así, debemos atender os seus principios orientadores⁶:

- o desenvolvemento dun sistema urbano equilibrado e policéntrico e unha nova relación cidade-campo;
- a garantía de paridade de acceso ás infraestruturas e ao saber;
- o desenvolvemento sustentable, a xestión intelixente e a preservación da natureza e do patrimonio cultural.

Pola importancia dos seus presupostos políticos, en especial o ordenamento do territorio, o EDEC pode ser decisivo para alcanzar o obxectivo da cohesión económica e social, polo que merece que se lle preste algunha atención no contexto deste estudo, tanto máis que centra a problemática da sustentabilidade na necesidade de existir un novo modelo de relacionamento entre os territorios, asentado nun diá-

⁵ O EDEC é un instrumento político para mellorar a cooperación entre as políticas sectoriais comunitarias que teñen un impacto significativo no territorio. Foi aprobado polos ministros responsables do ordenamento do territorio en Potsdam, maio de 1999.

⁶ SDEC – *Schéma de Développement de l'Espace Communautaire*, 1999: 11.

logo interrexional, transrexional e transfronteirizo que contribúa para superar a dicotomía urbano–rural e implementar estruturas territoriais de complementariedade.

MUNICIPIO	SUPERFICIE KM ²	SUPERFICIE %	POB. RESIDENTE	POB. RESIDENTE %	DENSIDADE HAB./KM ²
Braga	183,2	4,15	164 192	7,66	896,24
Bragança	1 173,6	26,56	34 750	1,62	29,61
Chaves	591,3	13,38	43 667	2,04	73,85
Guimarães	241,7	5,47	159 576	7,44	660,22
Peso da Régua	96,4	2,18	18 832	0,88	195,35
Porto	41,5	0,94	263 131	12,27	6 340,51
Viana do Castelo	318,6	7,21	88 631	4,13	278,19
Vila Nova de Gaia	168,7	3,82	288 749	13,47	1711,61
Vila Real	377,1	8,53	49 957	2,33	132,48
A Coruña	37,6	0,85	242 458	11,31	6 448,35
Ferrol	82,6	1,87	79 520	3,71	962,71
Lugo	329,8	7,46	89 509	4,17	271,40
Monforte de Lemos	199,5	4,52	19 817	0,92	99,33
Ourense	84,5	1,91	109 011	5,08	1 290,07
Pontevedra	118,3	2,68	76 798	3,58	649,18
Santiago de Comp.	220,6	4,99	93 273	4,35	422,82
Vigo	109,1	2,47	288 324	13,45	2 642,75
Vilagarcía de Arousa	44,2	1,00	33 907	1,58	767,13
TOTAL	4 418,3	100,00	2 144 102	100,00	485,30
TOTAL EUORREXIÓN	50 853,00	8,70%	6.372.000	33,60%	125,30

Cadro 2. Municipios do Eixo Atlántico do Noroeste Peninsular

Fontes: INE (2004). Retratos territoriais, <http://www.ine-pt>, IGE (2004). Fichas municipais, <http://www.ige.xunta.es>.

cas ocorren no interior e nos municipios de Bragança (29,61 hab./km²), Chaves (73,85 hab./km²) e Monforte de Lemos (99,33 hab./km²). Dinámicas socioeconómicas e administrativas, pois os municipios vanse configurar no primeiro terzo do século XIX atendendo ao poder das burguesías ascendentes.

3. CULTURA, LINGUA, UN TERRITORIO

A avaliación que podemos facer das potencialidades deste Pacto Intermunicipal están relacionadas coa capacidade que teñan os políticos locais de convencer as súas poboacións da necesidade de complementariedade entre os concellos que conforman dita asociación intermunicipal. Unha primeira avaliación, seguindo o xa clásico modelo DAFO permite albiscar a súa potencialidade:

AMEAZAS EXTERNAS	<ul style="list-style-type: none"> • Cambio de situación nos Fondos Europeos de Cohesión • Escasa integración no desenvolvemento europeo • Situación periférica na revolución das TIC • Demanda rutineira de infraestruturas
FEBLEZAS	<ul style="list-style-type: none"> • Avellentamento demográfico en Galicia • Escasa colaboración intermunicipal • Excesiva rixidez na burocracia estatal • Excesivo uso do transporte privado • Espallamento lineal do habitat periurbano
PUNTOS FORTES	<ul style="list-style-type: none"> • Paisaxe agradable, patrimonio histórico relevante • Cultura inmaterial moi rica • Diversidade de actividades económicas e aumento dos intercambios comerciais entre Galicia e Norte de Portugal.
OPORTUNIDADES EXTERNAS	<ul style="list-style-type: none"> • Novas oportunidades no espazo transfronteirizo • Aumento de accesibilidade externa • Integración das universidades na vida eurorrexional a través de I+D na sociedade do coñecemento • Accesibilidade ao tráfico marítimo internacional atlántico • Relacións tradicionais con Iberoamérica

Cadro 3. Unha primeira aproximación ás potencialidades do Eixo

Sen dúbida na cultura material e inmaterial reside un dos alicerces da súa potencialidade. A lingua como manifestación da cultura pode tecer un tapete territorial que facilite a identidade das persoas no conxunto da eurorrexión. Iniciativas como a da asociación cultural Ponte nas Ondas, responsable da Candidatura do Patrimonio Cultural Mundial Inmaterial ante a UNESCO (presentada en París o 18 de outubro de 2004), facilitarán a expansión de tradicións, mitos e lendas que fornecen dunha cultura inmaterial ao conxunto deste espazo xeográfico, que, deste xeito, se converte nun territorio con identidade simbólica. A comunicación humana, a cartografía das expresións lingüísticas será, sen ningunha dúbida, outra das ferramentas necesarias na análise da produción cultural.